

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12+340(37)

ДОСЛІДЖЕННЯ БІНАРНИХ ОПОЗИЦІЙ У ПРАВІ ЯК РОЗШИРЕННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

RESEARCH BINARY OPPOSITIONS IN THE RIGHT AS AN EXTENSION SUBJECT FIELD PHILOSOPHY OF DOMESTIC LAW

Вовк В.М.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена визначенню нових підходів у сучасному вітчизняному правознавстві, обумовлених соціокультурною та методологічною ситуаціями. Це дослідження повною мірою відповідає особливостям філософсько-правового знання, яке робить можливою реалізацію взаємних зв'язків філософії, філософської антропології, семіотики, соціальної філософії. Особлива увага фокусується на проблемі бінарних опозицій як конструктивних елементів права і правової дійсності.

Ключові слова: «наукова» глобалізація, бінарні опозиції, консерватизм і новаторство у праві, правова традиція, культура.

Статья посвящена определению новых подходов в современном отечественном правоведении, обусловленных современной социокультурной и методологической ситуациями. Это исследование в полной мере отвечает особенностям философско-правового знания, которое делает возможной реализацию взаимных связей философии, философской антропологии, семиотики, социальной философии. Особое внимание уделено проблеме бинарных оппозиций как конструктивных элементов права и правовой действительности.

Ключевые слова: «научная» глобализация, бинарные оппозиции, консерватизм и новаторство в праве, правовая традиция, культура.

The article is devoted to the identification of new approaches to the modern domestic jurisprudence, brought to life by contemporary socio-cultural and methodological situations. This study is fully correspond to the peculiarities of philosophical and legal knowledge, which makes it possible to realize the mutual connection of philosophy, philosophical anthropology, semiotics, social philosophy. Special attention is paid to the problem of binary oppositions as structural elements of law and legal reality.

Key words: «scientific» globalization, binary oppositions, conservatism and innovation in the law, the legal tradition and culture.

Постановка проблеми. Особливістю сучасної гуманітаристики є використання надбань різних наук для найбільш ефективного вивчення об'єкта наукової зацікавленості. Наукова глобалізація та транскордонність, які виявляються у вільному переміщенні термінів і понять, методів і методик з однієї науки в іншу, вже стали звичним явищем. Одна із найбільш консервативних та кон'юктурних наук – правознавство – не є винятком із правил: серед вітчизняних правознавців намітилась тенденція виходу за «високий тин» – вони звертаються до досягнень інших гуманітарних наук і не намагаються збудувати свій власний анклав. Цю ситуацію досить влучно описав С. Шевцов: «... юридична наука в силу своєї специфіки, що зумовила її традиційну замкненість, змушена звертатися до інших наук. Без зусиль істориків, філологів, культурологів навряд чи можливо звертатися до такої складної області, як ... право» [1]. До таких спроб розширення проблемно-методологічних та понятійно-категоріальних меж сучасного українського правознавства слід віднести: зацікавленість знаково-символічною при-

родою права (О. Балинська, В. Вовк, О. Мережко), що є фактом пристосування досягнень семіотики до дослідження правових феноменів; широке використання філософсько-антропологічних аргументацій, особливо в частині прав людини (С. Гусарев, П. Рабінович); положення комунікативної теорії (А. Токарська); використання потенціалу синергетичних досліджень для аналізу права і правової дійсності пояснюється тим, що правові явища «знаходяться за тим порогом складності, де виявляється недостатність лінійно-каузальних пояснювальних моделей, необхідні додаткові пізнавальні зусилля» [2]. Слід наголосити, що одним із таких правознавчих експериментів є дослідження права через призму бінарних опозицій. Одним із піонерів такого підходу став В. Бачинін, який у своїй «Морально-правовій філософії» аналізує право через протилежності хаос – порядок, денна і нічна душа тощо. В свою чергу використання бінарних опозицій для вивчення явищ права і правового життя прийшло у правознавство із філологічних наук.

Завдання цієї статті полягає у розгляді філософсько-правової проблеми, яка сьогодні не розвивається вітчизняними філософами права, – проблеми онтологічності бінарних опозицій у праві. Враховуючи розмаїтість форм бінарних опозицій, які можна віднайти у праві, зосередимося на одній із конституюючих опозицій: «традиційність» – «новаторство».

Стан дослідження проблеми. Серед численних доробок учених, присвячених соціокультурним детермінантам функціонування соціуму, в яких дотично зачіпається тема нашого дослідження, можна назвати праці вчених: О. Лосєва, В. Бачиніна, Р. Барта, К. Леві-Строса, Е. Бенвениста, В. Біблера, Є. Верещагіна, Є. Кассирера, Т. Ван Дейка, О. Єсперсена, Е. Сепіра, В. Красних, О. Потебні, Дж. Серля, Ю. Степанова, Ю. Габермаса, В. Зінченка, Л. Щерби й багатьох інших.

Виклад основного матеріалу. Неоднорідність і неоднозначність людського буття позначається на всіх сферах життєдіяльності як усього людства, так і окремої людини. Життя окремої людини та спільноти передбачає процес орієнтації в навколишньому світі, що вимагає встановлення певних орієнтирів. Одним із способів саме такої орієнтаційної роботи людини є її здатність до позначення навколишнього світу через бінарні поняття-протилежності: верхній, ліве-праве тощо. Бінарні опозиції є конкретною символізацією однієї головної опозиції – протиставлення позитивного і негативного щодо колективу та окремої людини [3, с. 64]. Так, питання про бінарні опозиції – це питання про універсальні властивості самої дійсності й універсальні закономірності її відображення в людській свідомості, а відтак – бінарна модель світу є для людей загальною психологічною рисою.

Принцип бінарності можна вважати найдавнішою характерною рисою мислення людини і тому найдавнішим засобом категоризації дійсності. Ознаки двоїстості (бінарності) знайшли яскраве відображення у міфології, релігійних ритуалах, побуті різних народів. Досліджуючи особливості міфологічного мислення, відомий фольклорист Клод Леві-Строс підкреслював визначальну роль у ньому принципу бінарності, оскільки саме він забезпечує функціонування мови та мислення людини [4, с. 185]. А відомий американський фольклорист А. Дантес стверджує, що бінарні опозиції належать до загальнолюдських понять (як і сьогодні, так і у минулому), які розрізняють чоловіче та жіноче, життя та смерть, день та ніч, світло й темряву [5, с. 108-118].

Спосіб орієнтації через бінарні опозиції у довікільно певною мірою був перенесений людиною і у духовно-ідеальний світ, світ міжіндивідуальних відносин. Основною опозиційною парою суспільного буття людини було і залишається протиставлення «добре» – «погано» в різних варіаціях. Людині, незалежно від того, в яку історичну епоху вона живе, властивий принцип бінарної опозиції як фундаментальної структури людського розуму, що переноситься людьми на зовнішній світ. Нейрофізіологічні відкриття ХХ століття стосовно функціональної асиметрії людського

розуму виявили, що діяльність лівої півкулі стимулює бінарно-опозиційне мислення й уможлиблює акцентування уваги на виявленні пар протилежностей – «дозволено» – «недозволено», «добро» – «зло» тощо. З правового погляду принцип бінарності тяжіє до абсолютизації значимості кожного з полюсів фіксованих позицій. Тому бінарне мислення здатне до утвердження жорстких альтернатив, які є безвідносними у своєму абсолютизмі, до ціннісних орієнтацій індивідів. Саме це здатне примусити людей визначитися зі своїми безумовними цінностями й незаперечними заборонами, обґрунтувати орієнтири належного і неприпустимого [6, с. 77-79].

Спроможність людини до опозиціонування В. Бачинін пояснює тим, що «людській свідомості властиво виявляти всюди протиріччя, оцінювати дійсність у світлі антитез та опозицій добра і зла, істини і кривди, раціонального та ірраціонального, тим самим стикається з присутністю альтернативних логосів-снів у кожному фрагменті реальності» [6, с. 74]. Людині для її повноцінного буття необхідна «рельєфність бінарних опозицій», яка передбачає принципове та чітке (рельєфне) розрізнення в усіх ситуаціях...» [7, с. 101]. Якщо взяти до уваги трактування культури як здатності людини до творення смислів, то цілком коректним буде твердження про те, що бінарно-опозиційна сфера людської діяльності є одним із виявів єдиного зі способів буття людини – культури. Бінарно-опозиційні форпости людина використовує для пізнання світу у всіх його аспектах. У цілому це веде до вимушеного вибору, що пов'язано з певними труднощами, враховуючи необхідність здійснення «оцінно-вибіркових уподобань» (В. Бачинін).

У правовій сфері стикаються два процеси, які описуються дуальною парою: консерватизм і новаторство. Консерватизм у правовій сфері як орієнтацію на досвід минулих поколінь ми будемо розуміти як традиційність. Таким чином, правові традиції будь-якого суспільства можна вважати площиною культурних очевидностей, здатних передаватися від покоління до покоління за допомогою механізмів соціальної пам'яті, здатних забезпечувати існування усталених форм інтерсуб'єктивної інтеграції індивідів та їх орієнтацію в просторі «життєвого світу». Правові традиції є одним із способів трансляції культурної визначеності «життєвого світу» спільноти, є сукупністю усталених порядків, правил поведінки, звичок, звичаїв тощо. Існування, дієвість, відтворення, сприйняття традицій відбувається завжди на рівні конкретної екзистенційно-фактичної ситуації, тобто традиція буде дієвою лише тоді, коли вона відповідає часу, конкретній екзистенційній ситуації. Вона є постійним відтворенням того, що вже випробуване часом, усе те, що має всі права на універсальну транситуативну значимість, оскільки в традиції зберігається екзистенційний зміст, який є інтерсуб'єктивно-конститутивною визначеністю конкретної культури. Правова традиція здатна фокусувати в собі багатство соціально-правового досвіду, виражати здатність людини до абстрактного по-

няттевого мислення і мовного спілкування, завдяки яким досягається можливість повнішого спілкування і концентрації досвіду, а також можливості включення до нього позитивних інновацій, саме тому трансльований традицією зміст можна розглядати як цілісно-функціональну єдність нормативно-сміслового та ціннісного рівнів. Наприклад, конкретизація традиційності у римському праві, на думку російських романістів І. Новицького та І. Перетерського, пов'язана з тим, що римські юристи благоговіли перед авторитетом своїх попередників. Навіть у висновках з другорядного питання римський юрист прагнув показати, що його погляд відповідає поглядам його попередників. «Ця повага до старого права, що інколи переходить у благоговіння, є не випадковою; вона має на меті підкреслити непохитність права, незмінність наявного соціального ладу <...>. Римський юрист нерідко надавав перевагу прибільшенням у процесі трактування норми, яка склалася, лише б не відкидати попереднього, не виявляти мінливості права» [8, с. 9]. Сьогодні предметним виявленням такої традиційності у праві можна вважати правовий звичай, який був і залишається за своїм змістом культурною очевидністю конкретного народу, але за формою – це дозволена очевидність державою.

З певною умовністю ми можемо говорити про традицію як культуру, тобто визначене культурне середовище, яке оточує особу. У такому розумінні традиційні форми культури – право, мораль, мистецтво – є символами культури певного соціально-історичного ареалу. Таким чином, культура як традиція є об'єктивною сферою, в якій проходить життя кожної людини, тому і право, і мораль є традицією внаслідок своєї належності до культури, отже, вони є специфічними символами цієї культури, які освоюються людиною в контексті інтерсуб'єктивного буття. Традиції як носії загальних смислів зберігаються і відтворюються в об'єктивних формах культури (праві, моралі, мистецтві, науці), але виявляються

через суб'єктивну залученість людини в них. Оскільки «жодна культурна робота не пропадає, тому що не зникає жодна сила в світобудові: даний нею поштовх відгукнеться у наступних культурних періодах» [9, с. 48].

Щодо новаторства у праві, то, на відміну від традиційності, воно є результатом свідомої діяльності окремих осіб або групи осіб, за якими, найчастіше, закріплене право на новаторство. Найяскравіше правове новаторство виявляється у законодавчій сфері. Прикладами новаторства з цих позицій можна вважати зміни у законодавстві, які були обумовлені серйозними соціальними потрясіннями – соціальними революціями. Історія Західної Європи (та і Україна) багата на приклади новаторства: прихід до влади буржуазії та її спроба створити закони, які б виправдовували її існування; проголошення незалежними колишніх радянських республік, результатом чого стало хаотичне прагнення створити свої закони, які б суттєво відрізнялися від радянських законів. Новаторство у своєму крайньому виявленні є постійним прагненням створити «пролеткульт» з проігнорованим культурним досвідом. Але у поміркованих виявах новаторство у праві віддзеркалює усі соціально-культурні зміни у суспільстві і є адекватним реагуванням на конкретні ситуативні запити соціуму.

Висновки. Принцип бінарності як орієнтуюча основа людського буття повністю представлений і в правовій сфері. Якщо проблема опозиційності в межах нормативного аспекту права має достатнє науково-теоретичне опрацювання, то питанням подвійності, дуальності правової реальності приділяється значно менше уваги. Можливо, такий стан речей пояснюється усталеною орієнтацією на розуміння права як суто раціонального явища. Але більш прискіпливий аналіз форм буттєвості права, його представлення та функціонування свідчить про те, що право і правова реальність органічно поєднують у собі протилежні або і взаємовиключні моменти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевцов С.П. Римское право в свете ментальности // <http://cyberleninka.ru/article/n/rimskoe-pravo-v-svete-istorii-mentalnosti>.
2. Бачини В.А. Синергетическая методология и социология права // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. – Вып. 12. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского философского общества. – 2001. – С. 15–20.
3. Иванов В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы / В. Иванов, В. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 251 с.
4. Levi-Strauss C. The Story of Lynx. – Chicago : Univ. Of Chicago Pr., 1995.
5. Дантес А. Фольклор: семиотика и/или психоанализ. – Изд-во: М. : Восточная литература РАН, 2003. – 356 с.
6. Бачинин В.А. Морально-правовая философия / Бачинин В.А. – Харьков : Консум, 2000. – 208 с.
7. Кримський С. Запити філософських смислів / Кримський С. – К. : ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
8. Рабінович С.П. Natura hominis як джерело права (за творами римських юристів) / С.П. Рабінович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична : [зб. наук. пр. / гол. ред. В.Л. Ортинський]. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 14–22.
9. Колер И. Право как элемент культуры / проф. И. Колер ; [пер. А.Э. Вормса]. – М. : Гросман и Кнебель (И. Кнебель), 1896. – 53 с.